

Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, «Εισαγωγή»
(για το έργο *Πανώρια* του Γεώργιου Χορτάτση)

Στην περίοδο ακμής της κρητικής λογοτεχνίας, τη λεγόμενη Κρητική Αναγέννηση (περ. 1580-1669), η ποιμενική ποίηση αντιπροσωπεύεται από το ανώνυμο ποιητικό ειδύλλιο [\(Η\) Βοσκοπούλα](#), το εγκιβωτισμένο επεισόδιο του Χαρίδημου στο δεύτερο μέρος του [Ερωτόκριτου](#), και, κυρίως, από τρία θεατρικά έργα: τον *Πιστικό Βοσκό* άγνωστου ποιητή, το δράμα *L' Amorosa Fede*, γραμμένο στα ιταλικά από τον κρητικό ποιητή Αντώνιο Πάντιμο, και την *Πανώρια* του Γεώργιου Χορτάτση, το μόνο από τα τρία που έχει γραφτεί στην κρητική διάλεκτο και είναι πρωτότυπο (όχι μετάφραση). Και τα τρία έργα ανήκουν στην κατηγορία του ποιμενικού δράματος, το οποίο αποτελεί παρακλάδι του καινοφανούς, μεικτού είδους της *τραγικομωδίας* που εισηγήθηκε ο Ιταλός Giambattista Guarini με το περίφημο έργο του *Il Pastor Fido* (1589/90), το οποίο έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές στη χώρα του και ευρύτερα στην Ευρώπη, αν και προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων από θεωρητικούς της λογοτεχνίας. Του έργου αυτού ο *Πιστικός Βοσκός* αποτελεί μετάφραση στην κρητική διάλεκτο από άγνωστο ποιητή, πιθανόν από τον ίδιο τον Χορτάτση, αν κρίνουμε από τις γλωσσικές ομοιότητες με τα έργα του και από την «ανώτερη αισθητική αντίληψη» που φαίνεται να έχει ο ποιητής της κρητικής απόδοσης, η οποία «ξεπερνά το ιταλικό πρότυπο σε λυρισμό και θεατρική τέχνη» (Bancroft-Marcus 1997, 112 και 111).

Η υπόθεση της *Πανώριας* στρέφεται γύρω από τον έρωτα δύο νέων βοσκών, του Γύπαρη και του Αλέξη, για τις βοσκοπούλες Πανώρια και Αθούσα αντίστοιχα, οι οποίες όμως δηλώνουν επίμονα κατά του γάμου, προσηλωμένες στην ελεύθερη ζωή του κυνηγιού στο βουνό. Μάταια προσπαθούν να τις μεταπείσουν ο πατέρας της πρώτης και η ηλικιωμένη Φροσύνη· η Πανώρια δεν συγκινείται ούτε από την απόπειρα αυτοκτονίας του Γύπαρη. Μόνο η παρέμβαση της θεάς Αφροδίτης, στην οποία θυσιάζουν οι δύο νέοι, και του γιου της Έρωτα, που τοξεύει τις κοπέλες, θα αλλάξει τα πράγματα με θαυματουργικό τρόπο και η Πανώρια με την Αθούσα θα

μεταστρέψουν τα αισθήματά τους, ώστε το έργο να τελειώσει με τη χαρά των επικείμενων διπλών γάμων.

Η πλοκή τοποθετείται στις πλαγιές και τα βοσκοτόπια του εξιδανικευμένου στην κρητική γραμματεία όρους Ίδη, του Ψηλορείτη δηλαδή, ωστόσο, όπως έχει επισημάνει η έρευνα, η ζωή στο βουνό δεν απεικονίζεται απολύτως με τις αποχρώσεις ενός ουτοπικού περιβάλλοντος. Αντίθετα, περιέχει πολλά «ρεαλιστικά» στοιχεία ως προς την καθημερινή ζωή των κατοίκων, με αποτέλεσμα το έργο να «επικοινωνεί και με τον πραγματικό κόσμο της βενετοκρατούμενης Κρήτης και με τον συμβατικό κόσμο της ποιμενικής ποίησης της όψιμης Αναγέννησης», επιτρέποντάς μας «να κάνουμε λόγο για μια εξαιρετικά πρόιμη και υποτυπώδη αφύπνιση κάποιων ηθογραφικών ενδιαφερόντων» (Χατζηπανταζής 2014, 56). Στο πλαίσιο αυτό, έχει επισημανθεί και η λεπτή ειρωνεία που χαρακτηρίζει την *Πανώρια*, μια «καλοσυνάτη ειρωνεία διάχυτη σε όλο το έργο» (Vincent 2000, 17), η οποία έχει στόχο τις συμβάσεις του ιταλικού ποιμενικού δράματος, που είχε ήδη γίνει της μόδας στην Ευρώπη (Πούχγερ 1991), υπογραμμίζοντας τα στοιχεία που διαχωρίζουν τις συμβάσεις αυτές από την οικεία στους θεατές πραγματικότητα της κρητικής υπαίθρου.

Το έργο έχει χαρακτηριστεί ως το «πιο χαρούμενο, το πιο πρωτότυπο και το πιο χαρακτηριστικά κρητικό προϊόν της Κρητικής Αναγέννησης» από την αγγλίδα νεοελληνίστρια και εκδότρια των έργων του Χορτάση Rosemary Bancroft-Marcus (1997, 105). Ακολουθεί και αυτό, όπως όλη η παραγωγή του ποιητή, τους κανόνες της [νεοκλασικής](#) δραματουργίας του ιταλικού Cinquecento, δηλαδή του 16ου αιώνα. Έτσι, αποτελείται από πέντε πράξεις που διακρίνονται σε επιμέρους σκηνές, ενώ στα τρία χειρόγραφα που παραδίδουν το έργο σώζονται δύο διαφορετικοί πρόλογοι—προφανώς προοριζόμενοι για διαφορετικές παραστάσεις, αν κρίνουμε από τις προσφωνήσεις στο κοινό— καθώς και ιντερμέδια που θα παίζονταν ανάμεσα στις πράξεις του κυρίως έργου· επίσης, τηρούνται οι τρεις ψευδο-αριστοτελικές ενότητες: του τόπου, του χρόνου και της δράσης. Εξάλλου, οι χαρακτήρες έχουν συνέπεια και

αληθοφάνεια, ενώ ο χειρισμός της γλώσσας ακολουθεί τους κανόνες του «πρέποντος» για το συγκεκριμένο θεατρικό είδος, καθιστώντας το έργο ένα τυπικό και συνεπές δείγμα του ποιμενικού δράματος (Μαρκομιχελάκη 1996).

Η τραγικωμωδία, το ευρύτερο είδος στο οποίο ανήκουν τα ποιμενικά δράματα, είχε υβριδικό χαρακτήρα, καθώς συνδύαζε τη σοβαρότητα της τραγωδίας με το αίσιο τέλος και κάποιες χιουμοριστικές πινελιές της κωμωδίας, χωρίς όμως τις υπερβολές της τελευταίας. Στην *Πανώρια* το χιουμοριστικό στοιχείο εκπροσωπούν ο εύπορος βοσκός Γιαννούλης, πατέρας της Πανώριας, και η άσχημη ηλικιωμένη Φροσύνη, που δρα ως μεσάζουσα για να πείσει τις κοπέλες να αποδεχτούν τον έρωτα των δύο βοσκών. Το φλερτ των δύο ηλικιωμένων και τα σεξουαλικά υπονοούμενα που χρησιμοποιούνται στον διάλόγό τους, καλυμμένα πίσω από αναφορές στη χλωρίδα του τόπου, δίνουν μια ρεαλιστική αντίληψη για τον έρωτα και αποτελούν ένα ευχάριστο διάλειμμα στους σχοινοτενείς λυρικούς μονολόγους των ερωτευμένων και στην υπερβολική προσκόλληση των κοριτσιών στα ιδανικά της γυναικείας ανεξαρτησίας και χειραφέτησης.

Για την *Πανώρια* δεν έχει εντοπιστεί ένα συγκεκριμένο πρότυπο ανάμεσα στα ποιμενικά δράματα του ιταλικού 16ου αιώνα, αλλά φαίνεται ότι ο Χορτάτσης αντλεί μοτίβα από περισσότερα έργα, υφαίνοντας την πλοκή του πάνω στον καμβά της ιταλικής ποιμενικής δραματουργίας ευρύτερα. Οι αναλογίες με σημαντικά ομοειδή κείμενα της ιταλικής ποίησης δεν λείπουν και ανιχνεύονται σε επιμέρους σκηνές του δράματος (βλ. Bancroft-Marcus 1997, 105-106), φανερώνοντας τον δημιουργικό και εκλεκτικό τρόπο εργασίας του ποιητή.

Από πολλούς μελετητές το έργο χρονολογείται στην τελευταία δεκαετία του 16ου αιώνα και γενικά θεωρείται παλιότερο από την τραγωδία *Ερωφίλη* – υπόθεση που εν πολλοίς βασίζεται σε στοιχεία της αφιέρωσης στο χειρόγραφο Δαπέργολα,¹

¹ Η ανακάλυψή του από τη φιλόλογο Μπάμπη Οικονόμου (1963) συνέβαλε τα μέγιστα στη γνώση μας για το κείμενο και τον δημιουργό του. Έτσι, αποκαταστάθηκε ο πραγματικός τίτλος του έργου, που ως

δηλαδή τον πιο αξιόπιστο μάρτυρα του κειμένου. Εντούτοις, τελευταία πληθαίνουν οι φωνές που αμφισβητούν την προτεραιότητα αυτή, πριμοδοτώντας μια παράλληλη συγγραφή/επεξεργασία των δύο κειμένων ανάμεσα στα 1595-1604.

Η *Πανώρια* δεν έφτασε ποτέ στα τυπογραφεία της εποχής της στη Βενετία. Φαίνεται, όμως, ότι είχε κάποια καριέρα στο θέατρο, αν κρίνουμε από το ότι μας σώζονται τρία χειρόγραφα της –ο αθηναϊκός (A), ο Νανιανός (N) και ο κώδικας Δαπέργολα (D)–, ικανός αριθμός για έργο της κρητικής λογοτεχνίας, τα οποία περιέχουν δύο διαφορετικούς προλόγους, απευθυνόμενους σε διαφορετικό κοινό: τη μία φορά γυναικείο και την άλλη ανδρικό ή μεικτό. Άρα ήταν έργο που παραστάθηκε στα χρόνια του και αγαπήθηκε αρκετά. Στο γεγονός ότι δεν τυπώθηκε και δεν κυκλοφόρησε ευρύτερα, πέρα από το θεατρικό σανίδι δηλαδή, ίσως οφείλεται και η μικρή απήχησή της σε μεταγενέστερους συγγραφείς αλλά και στη δημοτική παράδοση, σε αντίθεση, π.χ., με την *Ερωφίλη* του ίδιου ποιητή. Στις μέρες μας, ωστόσο, το ποιμενικό έργο του Χορτάτση έχει γνωρίσει μια αξιόλογη σκηνική παρουσία, δεδομένης της δυσκολίας που προκαλεί η ιδιοματική του γλώσσα και η μεγάλη του απόσταση από τις εμπειρίες και τα προβλήματα του σύγχρονου θεατή. Από το 1957, που παραστάθηκε από το «Νέο Θέατρο Βορείου Ελλάδος» με τον τίτλο *Γύπαρις*, όπως ήταν τότε γνωστό το έργο, μέχρι το φθινόπωρο του 2015, που παίχτηκε στο Αναγεννησιακό Φεστιβάλ Ρεθύμνου από το θέατρο «Αντίβαρο», σε σκηνοθεσία του Μανόλη Σειραγάκη, η *Πανώρια* ανέβηκε ακόμη από την Εταιρεία Θεάτρου Κρήτης το 1976, από το Απλό Θέατρο το 1978, από το Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος το 1982, και από το Δημοτικό Περιφερειακό Θέατρο Κρήτης το 1994, ενώ παρουσιάστηκε και ως παράσταση μπαλέτου από την Εθνική Λυρική Σκηνή το 2004.

τότε ήταν γνωστό και είχε εκδοθεί με τον τίτλο *Γύπαρης* (ή *Γύπαρις*), το ίδιο το κείμενο με ορθότερες γραφές, ενώ ταυτίστηκαν και τα άλλα δύο έργα του Χορτάτση (*Ερωφίλη*, [Κατζούρμπος](#)).

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, MIS:296442 Π 4.3.7:
«Πρόσθετο ψηφιακό υλικό για τη διδασκαλία της Ελληνικής Γλώσσας: Ψηφιοποίηση Αρχείου Γεωργακά.»
Τασούλα Μ. Μαρκομιχελάκη, «Εισαγωγή» (για το έργο *Πανώρια* του Γεώργιου Χορτάτση)

Βιβλιογραφικές αναφορές

Bancroft-Marcus 1997

Rosemary Bancroft-Marcus, «Ποιμενικό δράμα και ειδύλλιο», *Λογοτεχνία και κοινωνία στην Κρήτη της Αναγέννησης*, επιμ. David Holton, μτφρ. Ναταλία Δεληγιαννάκη, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ. 95-124.

Μαρκομιχελάκη 1996

Τασούλα Μαρκομιχελάκη, «Η αναγεννησιακή δραματική θεωρία στο ποιμενικό δράμα *Πανώρα* του Γεωργίου Χορτάτση», *Prosa y verso en griego medieval. Rapports of the International Congress Neograeca Medii Aevi III (Vitoria 1994)*, επιμ. J. M. Egea & J. Alonso, Hakkert, Amsterdam 1996, σ. 225-240.

Πούχνερ 1991

Βάλτερ Πούχνερ, *Μελετήματα Θεάτρου. Το Κρητικό Θέατρο*, Εκδόσεις Χ. Μπούρα, Αθήνα 1991.

Vincent 2000

Alfred Vincent, «*Πανώρα* ή το παιχνίδι της ειρωνικής νοσταλγίας», *Γεώργιος Χορτάτσης. Ο πατέρας του Νεοελληνικού Θεάτρου*, ένθετο Επτά Ημέρες, επιμ. Κωστής Γιούργος, *Η Καθημερινή* (3.12.2000), σ. 16-19.

Χατζηπανταζής 2014

Θόδωρος Χατζηπανταζής, *Διάγραμμα ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2014.